

УДК 821.112.28

CORPUS FICTUM (IMAGINATUM) ТА ФІЗІОЛОГІЧНЕ ТІЛО В РОМАНІ МОНІКИ МАРОН «ШТІЛЛЕ ЦАЙЛЕ ШІСТЬ» (1991)

Таміла Анатоліївна Кирилова

orcid.org /0000-0001-7891-701X

tkirillowa@bigmir.net

кандидат філологічних наук, доцент

кафедри теорії та історії світової літератури ім. проф. В. І. Фесенко,

Київський національний лінгвістичний університет

Анотація. У статті представлений аналіз «роману повороту» сучасної німецької письменниці М. Марон «Штілле Цайле шість» (1991) із залученням нової аналітичної категорії культурного імажинарного як точки перетину гуманітарних дисциплін із культурологією. Культурне імажинарне направлено на дослідження імагинативної динаміки, зокрема культурних асоціацій та колективних образів, та виявлення нових ментальних смислів. Дослідження випробувало імагинативну динаміку концепту тіла як біополітичного та культурного феномену (*corpus fictum* або *corpus imaginatum*). Як складова частина культурного імажинарного, тіло становить потужний семантичний комплекс за рахунок взаємопроникнення матеріальної величини та її образного соціокультурного осмислення. Широко представлений імагинативний потенціал тіла в романі «Штілле Цайле шість» для вираження травматичного досвіду катастрофічного минулого Німеччини.

Ключові слова: культурне імажинарне (Е. Брюнс), імагинативна динаміка (Е. Брюнс, К. Граббе), *corpus fictum* (*imaginatum*) (К. фон Браун, І. Штефан), політики тіла (М. Фуко), травма (Е. Бронфен, А. Фукс), гротеск (М. Лін).

Постановка проблеми. Останні два десятиліття в німецькій германістиці актуальною стала проблематика розуміння культури як тексту, увиразнюючи тенденцію зі зміщенням гуманітаристики у бік культурології. Так званий культурний поворот («cultural turn») сприяє розширенню традиційних меж філології і літературознавства та встановленню трансдисциплінарних точок перетину гуманітарних напрямків з метою виявлення потужного смислоутворюючого потенціалу [2, с. 8; 8, с. 139; 12, с. 11]. Однією із ключових і перспективних категорій, що слугує місцем трансдисциплінарного діалогу, виступає відносно нове і продуктивне поняття культурного імажинарного («das kulturelle Imaginäre»). Його основоположну теоретичну матрицю становить структурний психоаналіз Ж. Лакана, що далі набуває філософського, соціокультурного, історико-політичного, антропологічного, літературознавчого освоєння (Б. Андерсон, Р. Беренс, Е. Бронфен, Е. Брюнс, В. Флук, К. Граббе, В. Ізер, К. Касторіадіс, Е. Левіс, А. Нюннінг та ін.)

Мета. Завдання. Актуальність. Мета цієї статті охоплює застосування культурного імажинарного як аналітичної категорії для вивчення імагинативної динаміки культури, що розкривається через літературний аналіз роману сучасної німецької письменниці М. Марон «Штілле Цайле шість» (1991) проблемні пласти культурно-істо-

ричної дійсності Німеччини. Поза тим, культурне імажинарне дозволяє прослідкувати динаміку індивідуальної та колективної ідентифікації через виробництво образів-проекцій та продукування значень [12, с. 12–14].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нині актуальна категорія культурного імажинарного – це результат семантичного розширення від індивідуального до колективного. Воно містить культурні асоціації та колективні уявлення, про що у своїх працях на матеріалі сучасної німецької літератури зазначають Е. Брюнс, А. Доссманн, А. Гаєр, К. Граббе, М. Лін та ін. Тобто фіктивне (фантазування, вигадкування) матеріалізує імагинативну енергію суб'єкта в образи на межі між реальністю (те, що відбулося) та фантастичністю (нереальне або те, що потенційно може трапитися) [5, с. 25].

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням. Так, на художньому матеріалі обраного для аналізу роману видається доцільним прослідкувати імагинативну динаміку концепту тіла як біополітичного та культурного феномену. Збагачена численними теоретичними підходами, семантично потужна категорія тіла постає складовою частиною культурного імажинарного. Сучасне семантичне наповнення тіла, в цілому, охоплює дві основні величини: інди-

відуальне фізіологічне тіло як органічна структура та колективне тіло *corpus fictum* або *corpus imaginatum*. Другий вимір становить імагінативне соціальне тіло в розумінні уявної соціальної організації, як то держави, церкви, спільноти тощо. Обидві величини є змінними та відображають одна одну за принципом дзеркальної проекції, взаємоклонуються, коли вже неможливо диференціювати оригінал та репродукцію [5, с. 22–24].

Імагінативний потенціал тіла як культурного конструку широко представлений в романі «Штілле Цайле шість», що вважається першим «романом повороту», утвердивши літературне визнання авторки [8, с. 9]. Період німецького об'єднання рясніє текстами, в яких відображаються неопрацьовані травматичні вузли катастрофічного для Німеччини ХХ ст., а саме: націонал-соціалізм, поділ Німеччини, соціалістична диктатура НДР та реуніфікація країни. Суголосно часу, роман М. Марон презентує психограму суспільства травматичного об'єднання Німеччини та окреслює естетичні доміанти німецького мейнстріму 1990-х рр., зокрема активно залучає образну семантику тіла для художнього осмислення політичних та соціопсихологічних національних перетворень [5, с. 154].

Яскраві тілесні конотації роману М. Марон слугують для виявлення і опрацювання німецької травми. Нині клінічна категорія травми набуває майже універсального тлумачення як єдино можлива форма історичного досвіду в напруженій дискусії із залученням психоаналізу, літератури, історії, соціології тощо. Правда минулого завжди латентна, а історія повторювана та патологічна [4, с. 171-172]. Травматичний досвід – це завжди життя в/між двох світах – минулому і теперішньому. Травматична подія не наративізується в хронологічно упорядковану історію, натомість структурується, наприклад, як сон, галюцинація чи тілесний досвід. Виявити сліди травматичного ядра допомагає передовсім симптоматика тіла, яке говорить мовою істеричного психосоматичного розладу, коли істерія є репрезентативною стратегією та способом комунікації [4, с. 149-150]. Сценарії тіла конвертують психічні симптоми у фізичні прояви. Внутрішній розкол конститує мову тіла [11, с. 44–45].

У романі «Штілле цайле шість» тіло у своїх матеріальному та символічному проявах становить імагінативний корелят для естетичної репрезентації німецької дійсності в НДР. Сюжет твору містить впроваджене М. Фуко поняття політики тіла як дискурсивної стратегії влади. Тіло реалізує ідео-

логію державного апарату. Воно дисциплінується, експлуатується та інструменталізується панівною системою: «Насправді немає нічого більш матеріального, фізичного і тілесного, аніж здійснювання влади...» [1, с. 163]. У свою чергу, диспозитив влади, сітка владних відносин, передбачає, що нормалізоване владою тіло опирається механізмам контролю та субверсивно їх дешифрує. Тобто тіло проявляє психосоматичну симптоматику, виступаючи екраном ідеологічних викривлень кризового суспільства та бунтуючи проти влади.

Лейтмотивом роману виступає вислів у формі латинської сентенції: «*Corpus nos veritatem cognoscere docet*» – «Тіло каже нам правду», а також фрагмент опери Моцарта «Дон Жуан» «*Ave verum corpus*» – «Радуйся істинне тіло» [10, с. 66; с. 136] (*Тут і далі переклад цитат з роману мій – Т. К.*) По суті сюжет роману представляє історію травмованого, деформованого соціалістичною ідеологією тіла, що наративізується у формі метонімії державного апарату НДР, істеричного психосоматичного порушення (хвороби), старіння та смерті. Зрештою образ тіла семантично згущується до гротеску [7, с. 110]. Гротескне тіло – це субверсивний елемент, що викриває репресивний дискурс та свідчить про гостру форму соціального відчуження [6, с. 153].

У середині 1980-х рр., тобто незадовго до фатального зникнення НДР, протагоністка і оповідачка Розалінд Польковскі у формі фрагментарних спогадів представляє власну історію досвіду життя у Східній Німеччині. Історик за фахом, героїня за власним бажанням звільняється з науководслідного інституту: «Повільно, як випадково, в моїй голові упорядкувалося речення: я більше не буду думати за гроші» [10, с. 23–24]. У стані глибокої екзистенційної кризи від деспотичної педантичності системи Розалінд нагадує Антуана Рокантена з роману Ж.-П. Сартра «Нудота». Героїня відчуває фізичну нудоту від фальшивості буття. Нудота, що наростає в процесі розгортання сюжету, артикулює сигнальну тривогу та виступає психосоматичною реакцією опору, символічною стратегією виключення, відкидання фактору, що порушує символічний порядок, приміром, споглядання трупа [5, с. 221]. Образ мертвого тіла у тексті репрезентує грандіозний хворий та старіючий, а згодом померлий колективний організм НДР.

Домінантними епізодами в тексті і водночас його обрамленням є сцени з кладовища у районі Східного Берліна Панков, де мешкає Розалінд. Героїня стає свідком ритуалу урочистого похо-

вання представника номенклатурної верхівки, майора та професора Герберта Беєренбаума, який проживав неподалік за адресою вулиця Штілле Цайле шість в особливому герметичному, тихому «містечку» для партійних функціонерів на околиці Східного Берліна. Звідси й назва роману. Звільнена за власним бажанням з дослідного інституту через непримиренність із фальшивим минулим історикня Розалінд відзначає абсолютну тишу віддаленого району, що асоціативно нагадує замовчане минуле, яке слід тримати в таємниці: «Що глибше ми проникаємо в пам'ять, тим більш мовчазними ми мусимо бути» [10, с. 88]. Штілле Цайле, як і його мешканці, кореспондує із самим кладовищем, де покоїться прах Беєренбаума.

Уже *post factum* Розалінд пригадує фатальну співпрацю з паном Беєренбаумом за півроку до його смерті. Через тіло прочитується її символічна зустріч із літнім професором Беєренбаумом у одній із кнайп Східного Берліна. Розалінд зауважує старіння чоловіка, а також неприємні їй постану, ходу, зовнішність і навіть тембр голосу, в яких збереглися сліди колишнього керівника. Під час розмови Розалінд конфронтує з Беєренбаумом, який нагадує їй батька, для неї обидва чоловіки ідеально втілюють соціалістичну диктатуру. Водночас потреба в мінімальному заробітку змушує її погодитися на пропозицію комуністичного ідеолога. Розалінд має продавати йому не голову, а замінити паралізовану після інсульту праву руку та записувати під диктовку мемуари, адже секретарська робота передбачає писати, а не думати. Проте у співпраці двох поколінь над спогадами між Розалінд та Беєренбаумом стрімко наростає гострий конфлікт двох точок зору, двох генерацій, фальшивих батьків та нещасливих дітей щодо історії Німеччини. Жінка не може змиритися із штучною пам'яттю Беєренбаума, який, подібно до батька, постійно виголошує порожні соціалістичні ідеали, щоразу підкреслюючи роль мемуарів як монументального свідчення могутньої соціалістичної країни-переможниці фашизму. Розалінд та Герберт Беєренбаум постають одне для одного ідеальною проекцією, необхідною для самоусвідомлення. Персонажі проектують одне на одного психічні тортури, що яскраво віддзеркалюють їхні фізичні симптоми.

У роботі над мемуарами героїня усвідомлює зневагу, ненависть, огиду та бажання помститися поколінню батьків-партійних ідеологів. У пам'яті постійно виринають спогади про батька. Неосвічений Фріц Польковскі завдяки відданості партії стає

директором школи. Нікчема та посередність, прихильник комуністичних антифашистських ідеалів, він замінює сімейні стосунки батько-донька ідеологічною моделлю держави. Як у школі, так і вдома Розалінд зіштовхується з механізмами дресури та таємної поліції, які представляли батько та мати, тітка та дядько, і нарешті вчителі. Найболючіше протагоністка сприймає історію університетських репресій, які влаштував Беєренбаум, заарештувавши талановитого синолога Карла-Гайнца Барона, доброго приятеля колишнього чоловіка Розалінд.

Такому світові протиставляється потенціал Розалінд, готової до дії. Про це свідчать не лише її протестне звільнення з посади, але й запеклі конфронтації в дитинстві з батьком, а пізніше в роботі з Беєренбаумом. Крім того, екзистенційну порожнечу, подібно до Рокантена, героїня активно заповнює мистецтвом, зокрема, бере уроки гри на піаніно, про що мріяла ще з дитинства, та працює над ідеєю німецького перекладу лібретто речитивів опери Моцарта «Дон Жуан». Промовиста обрала нею опера, в якій відтворюється глибока драма травмованих почуттів та помсти. Вочевидь із соціалістичним утилітарним світом контрастує мистецько-інтелектуальний вимір.

У найбільш напружені психологічні моменти текст набуває сюрреалістичних контурів із конструюванням химерних образів гротескного тіла. Від мерехтливого світла у помешканні Беєренбаума, що дуже нагадує батьківський дім, Розалінд щоразу увижається деформоване тіло професора: збільшення до монструозних розмірів і перетворення на загрозливу масу, страхітливі гримаси, подвоєння підборіддя або відсутність підборіддя та нижньої губи тощо. Зрештою під час поховання Беєренбаума у сприйнятті Розалінд тіло державного апарату починає розкладатися.

Кульмінаційний момент роману становить імагінація сцени жорстокого вбивства Беєренбаума. Протагоністка нещадно забиває кволе старече тіло Беєренбаума в бажанні знищити винуватця її понівеченого життя [10, с. 208]. Змінюється навіть наративна перспектива, коли оповідна інстанція роздвоюється на першу та третю особу. В імагінативному просторі відбувається наративна констатація розколу Розалінд на спостерігача та суб'єкта дії. У тексті виринає культурна асоціація образу богині помсти за друкарською машинкою [10, с. 204]. Загалом у романах М. Марон для високо інтелектуальних героїнь із гострим почуттям моральної відповідальності є типовими імагінативні сценарії, центром яких

виступає образ войовничої жінки-вбивці, як єдиного способу протистояння викривленій реальності диктатури. При цьому уможливлення альтернативної форми буття не призводить до порушення морального закону. Уявлена Розалінд сцена вбивства Беєренбаума потенційно можлива, але не реалізована. Жага до насилля проявляється як раціонально витіснена частина суперечливої людської природи. Імагінативне нереалізоване насилля супроводжується тверезими рефлексіями героїні щодо справжньої реалізації вбивства. У фіналі твору Розалінд свідомо приймає провину за смерть партійного функціонера, оскільки під час спільної роботи над мемуарами доводить Беєренбаума своїми вербальними атаками до підвищення тиску з носовою кровотечею, а зрештою й до смертельного серцевого нападу.

Ще один вимір тіла виокремлює Г. Ляйстен, а саме архівну функцію тіла [9, с. 139–143]. Тіло як семіотичний комплекс є носієм письма та мовлення: Беєренбаум розповідає, а Розалінд записує. У романі протиставляються усна та писемна культури, голос та графічні літери. Історія Беєренбаума, асоційована зі смертю, втілює догматизм ідеології. Як протидію до записаної мертвої риторики Розалінд культивує ідеал вітальної оральності, оперу Моцарта.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Фуко М. Власть и тело [Электронный ресурс] / Мишель Фуко [пер. з французької]. – *Pouvoir et corps // Quel corps? – №2 / 1975.* – Режим доступу від 30.03.2019 http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Fuko_intel_power/Fuko_07.php –
2. Bachmann-Medick Doris. *Cultural Turns : Neuorientierungen in den Kulturwissenschaften / Doris Bachmann-Medick.* – Orig.-Ausg., 3. neu bearb. Aufl. – Reinbek bei Hamburg : Rowohlt-Taschenbuch-Verl., 2009. – 419 S.
3. Braun Christina von, Inge Stephan Einführung / Christina von Braun u. Inge Stephan Hg. // *Gender@ Wissen. Ein Handbuch der Gender-Theorien.* – Köln : Böhlau Verlag GmbH & Co.KG L'Homme, 2005. – S. 7 – 45.
4. Bronfen Elisabeth *Trauma : zwischen Psychoanalyse und kulturellem Deutungsmuster / Elisabeth Bronfen.* hrsg. von Elisabeth Bronfen. – Köln u.a. : Böhlau, 1999. – 226 S.
5. Brüns Elke. *Nach dem Mauerfall : eine Literaturgeschichte der Entgrenzung / Elke Brüns.* – München : Wilhelm Fink Verlag, 2006. – 315 S.
6. Doßmann Antje *Die Diktatur der Eltern : Individuation und Autoritätskrise in Monika Marons erzählerischem Werk / Antje Doßmann.* – Berlin : Weißensee Verlag, 2003. – 154 S.
7. Fuchs Anne From 'Vergangenheitsbewältigung' to Generational Memory Contests in Günter Grass, Monika Maron and Uwe Timm // *Anne Fuchs. German Life and Letters, April 2006, Vol. 59(2), – P.169–186.*
8. Grabbe Katharina *Das Imaginäre der Nation : zur Persistenz einer politischen Kategorie in Literatur und Film / Katharina Grabbe ... (Hg.). [Autorinnen und Autoren: Berghaus, Stephan ...].* – Bielefeld : Transcript, 2012. – 354 S.
9. Leisten Georg 'Leib wart ihr euch selbst genug ...' Schrift und Körper in Monika Marons Roman *Stille Zeile Sechs // Georg Leisten. German Monitor, June 2002, Vol.55(1), – P.138–155.*
10. Maron Monika *Stille Zeile sechs : Roman / Monika Maron* 4. Aufl., Frankfurt am Main : Fischer, 1991 – 219 S.
11. Marven Lyn *Body and narrative in contemporary literatures in German : Herta Müller, Libuše Moníková, and Kerstin Hensel / Lyn Marven.* 1. publ., Oxford : Clarendon Press, 2005. – 282 p.
12. Nünning Ansgar *Grundbegriffe der Kulturtheorie und Kulturwissenschaften / Ansgar Nünning (Hrsg.).* – Stuttgart [u.a.] : Metzler, 2005. – 246 S.

REFERENCES

1. Foucault Michel. Vlast i telo [The Power and Body] [Electronic Resource] / Foucault Michel. [translated from French] – Pouvoir et corps // Quel corps? – Accessed on March 30, 2019 from http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Fuko_intel_power/Fuko_07.php (in Russian).
2. Bachmann-Medick Doris. Cultural Turns : Neuorientierungen in den Kulturwissenschaften / Doris Bachmann-Medick. – Orig.-Ausg., 3. neu bearb. Aufl. – Reinbek bei Hamburg : Rowohlt-Taschenbuch-Verl., 2009. – 419 S.
3. Braun Christina von, Inge Stephan Einführung / Christina von Braun u. Inge Stephan Hg. // Gender@Wissen. Ein Handbuch der Gender-Theorien. – Köln : Böhlau Verlag GmbH & Co.KG L'Homme, 2005. – S. 7 – 45.
4. Bronfen Elisabeth Trauma : zwischen Psychoanalyse und kulturellem Deutungsmuster / Elisabeth Bronfen. hrsg. von Elisabeth Bronfen. – Köln u.a. : Böhlau, 1999. – 226 S.
5. Brüns Elke. Nach dem Mauerfall : eine Literaturgeschichte der Entgrenzung / Elke Brüns. – München : Wilhelm Fink Verlag, 2006. – 315 S.
6. Doßmann Antje Die Diktatur der Eltern : Individuation und Autoritätskrise in Monika Marons erzählerischem Werk / Antje Doßmann. – Berlin : Weißensee Verlag, 2003. – 154 S.
7. Fuchs Anne From 'Vergangenheitsbewältigung' to Generational Memory Contests in Günter Grass, Monika Maron and Uwe Timm // Anne Fuchs. German Life and Letters, April 2006, Vol. 59(2), – P.169–186.
8. Grabbe Katharina Das Imaginäre der Nation : zur Persistenz einer politischen Kategorie in Literatur und Film / Katharina Grabbe ... (Hg.). [Autorinnen und Autoren: Berghaus, Stephan ...]. – Bielefeld : Transcript, 2012. – 354 S.
9. Leisten Georg 'Leib wart ihr euch selbst genug ...' Schrift und Körper in Monika Marons Roman Stille Zeile Sechs // Georg Leisten. German Monitor, June 2002, Vol.55(1), – P.138–155.
10. Maron Monika Stille Zeile sechs : Roman / Monika Maron 4. Aufl., Frankfurt am Main : Fischer, 1991 – 219 S.
11. Marven Lyn Body and narrative in contemporary literatures in German : Herta Müller, Libuše Moníková, and Kerstin Hensel / Lyn Marven. 1. publ., Oxford : Clarendon Press, 2005. – 282 p.
12. Nünning Ansgar Grundbegriffe der Kulturtheorie und Kulturwissenschaften / Ansgar Nünning (Hrsg.). – Stuttgart [u.a.] : Metzler, 2005. – 246 S.

CORPUS FICTUM (IMAGINATUM) AND PHYSIOLOGICAL BODY IN MONIKA MARON'S NOVEL «STILLE ZEILE SECHS» (1991)

Tamila Kyrlova

[orcid.org /0000-0001-7891-701X](https://orcid.org/0000-0001-7891-701X)tkirillowa@bigmir.net

Candidate of Sciences (Philology), Assistant Professor

Department of Theory and History of World Literature, Kyiv National Linguistic University

Abstract. *The paper presents the analysis of Monika Maron's «Wende-novel» «Stille Zeile sechs» (1991) by means of the relatively new but productive category of the cultural imaginary as an overlapping point between humanitarian and cultural studies. The cultural imaginary uncovers powerful imaginary potentials as cultural associations and collective images based on Jacques Lacan's theory transferred to the cultures. The body as a semiotic complex is a part of cultural imaginary. There are two main dimensions of the body: material and cultural or corpus fictum (imaginatum). Both of them reflect each other and are used in the novel «Stille Zeile sechs» for representation of the traumatic German past before and after reunification, as well as personal and national identities. The body meanings are diverse and produce new senses. It is possible to emphasize several most important cultural meanings of the body in the text of the novel «Stille Zeile sechs». The body reveals body politics as an oppressive mechanism in the GDR and protests against this regime. There are forms of the narrative body or the body language as hysterical destruction of the body, obsolescence, death, physical violence and grotesque disruption of the body. The body produces many senses and serves as a mirror, a surface to reflect psychodrama of Germany. It becomes the metonymy for the GDR and its collapse in 1989. The body structures latency of German individual and collective trauma before and after 1961. Therefore the semantic diversity of the body on the basis of imaginary dynamics helps to detect and to construct new mental senses.*

Key words: *cultural imaginary (E. Brüns), imaginary dynamics (E. Brüns, K. Grabbe), corpus fictum (imaginatum) (Ch. von Braun, I. Stephan), body politics (M. Foucault), trauma (E. Bronfen, A. Fuchs), grotesque (M. Lyn).*